
В. ТРОФИМЕНКО

доцент кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
кандидат юридичних наук

УДК 343.1

Кримінальне процесуальне провадження: поняття та ознаки

У статті аналізуються теоретичні підходи до розуміння системи кримінального процесу та поняття «процесуальне провадження» як складової такої системи. На підставі дослідження наукових позицій теоретиків права виділені компоненти, що утворюють склад процесуального провадження. Аналіз сутнісних ознак кримінального процесуального провадження дозволив відмежувати його від інших споріднених понять, зокрема стадій кримінального процесу. Сформульована авторська дефініція «кримінальне процесуальне провадження».

Ключові слова: процесуальне провадження, стадія, судочинство, кримінальне провадження.

За своїм змістом та системою кримінальна процесуальна діяльність є складною і формалізованою за певним передбаченим законом порядком. Її відносно автономні частини, сукупність кримінальних процесуальних дій, що спрямовані на вирішення конкретного завдання та характеризуються певними ознаками, складають зміст окремих проваджень. Процесуальні провадження є визначальним системоутворюючим структурним елементом юридичного процесу, різновидом якого є кримінальний процес.

Дослідження поняття кримінального процесуального провадження набуває особливого значення, адже є тим фундаментом, на якому мають будуватися подальше визначення системи кримінального процесу (кримінального провадження) та характеристика диференціації кримінальної процесуальної форми. Сталі підходи до розуміння системи кримінального процесу, яка утворюється із сукупності окремих стадій, що послідовно змінюють одна одну, не відповідають сучасним філософським уявленням сто-

совно системності і не відображають багатогранність кримінальної процесуальної діяльності. Цим пояснюється необхідність звернення до аналізу даного питання, яке має здійснюватися з урахуванням тих доктринальних напрацювань, що зроблено дослідниками теорії юридичного процесу, а також фахівцями у галузі процесуального права.

Науковцями справедливо зазначається, що точне використання понятійного апарату надає якісної визначеності правовому науково-теоретичному мисленню, фіксує структуру знань про право і логіку їх розвитку, має самостійне пізнавальне значення, оскільки сприяє поглибленню та розвитку поглядів на право, усуваючи будь-які двозначності і вдосконалюючи процесуальну мову [1, с. 89–93]. Поділяючи цю думку, вважаємо, що поняття «кримінальне процесуальне провадження» належить до тих, які мають важливе значення не тільки в доктринальному, а й прикладному аспектах, що актуалізує дослідження його сутності.

У теорії права досить давно обґрунтована доцільність виокремлення в будь-якому юридичному процесі такої структуроутворюючої ланки, як процесуальне провадження. Це поняття використовується і в тексті кримінального процесуального закону, і в процесуальній літературі, але інтерпретується по-різному. Даючи визначення кримінального провадження у п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК України, законодавець під ним розуміє досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку з вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. У той же час з точки зору

теорії кримінального процесу таке визначення є дещо спірним хоча б із того погляду, що кримінальне провадження, якщо звернутися до його стадійної структури, не завершується на стадії судового провадження, а його завершальним етапом є виконання вироку чи ухвали суду. Відповідно зміст поняття «кримінальне процесуальне провадження» та визначення його ознак потребують уточнення, що актуалізується у зв'язку з тим, що кримінальне провадження у сенсі кримінального процесу є системоутворюючим поняттям, до якого входять окремі процесуальні провадження, що співвідносяться між собою у певному порядку, мають різну процесуальну форму і характеризуються власними завданнями, для вирішення яких вони передбачені законодавцем.

У теорії юридичного процесу поняття процесуального провадження досліджено в роботах Д. М. Бахраха, В. П. Беляєва, Н. Н. Вопленка, В. М. Горшеньова, Е. Г. Лук'янової, М. В. Максютіна, А. А. Павлушиної, В. М. Протасова, В. В. Сорокіної та інших вчених.

У науці кримінального процесу кримінальне процесуальне провадження стало предметом наукового пошуку російських та українських вчених – В. Д. Арсеньєва, А. Т. Боннер, В. Г. Давєва, О. Г. Іванової, В. С. Зеленецького, Л. М. Лобойка, А. В. Ленського, Н. С. Манової, Р. Д. Рахунова, Т. В. Трубнікової, Д. В. Філіна, С. С. Циганенка, О. Г. Шило, Н. А. Юркевича, Ю. К. Якимовича, М. Л. Якуба та ін.

У літературі зазначається, що сутність кримінальних процесуальних проваджень має розглядатися у широкому соціальному контексті. Будь-які соці-

альні зміни в житті суспільства (політичні, економічні, культурні) неминуче позначаються на формах кримінального судочинства. Тому, як пише В. Т. Томін, є необхідність у безперервному уточненні існуючих у кожний історичний момент нормативних, досвідчених і доктринальних форм кримінального судочинства залежно від соціальних (у широкому сенсі) змін, що відбуваються у суспільстві [2, с. 196–197].

Це, однак, не означає, що мають бути піддані ревізії всі принципові підходи до визначення сутності і змісту кримінального провадження. У процесуальній науці склалися певні традиції, які дають змогу досліджувати кримінальні процесуальні провадження, визначати поняття та ознаки, спираючись на наукові здобутки попередників.

З практичної точки зору більшість вчених займають принципову позицію, яку у своєму дослідженні навела Н. С. Манова, відповідно до якої поділ кримінальної процесуальної діяльності, крім стадій на відповідні провадження, відображає спеціалізацію діяльності різних суб'єктів, що беруть участь у кримінальному процесі як носії владних управлінських повноважень. Врахування цього положення та з'ясування сутності процесуального провадження як узагальнюючої категорії в структурі кримінального процесу є міцною підставою для вирішення багатьох теоретичних і практичних питань, що стосуються як змістовної сторони кримінального процесу та взаємодії складових його компонентів, так і форми процесуальної діяльності [3, с. 48–49].

У методологічному плані для правильного з'ясування категорії «проце-

суальне провадження» та встановлення його понятійної автономії може бути використана характеристика, що дається йому як у загальній теорії права, так і в процесуальній науці.

Традиційно процесуальне провадження розглядається в межах конкретної правової галузі як одиниця, вид процесуальної галузевої системи, при цьому виявляється явна розбіжність і суперечливість пропонованих характеристик даного поняття.

Як зазначав В. М. Горшеньов, для одних авторів процесуальне провадження – це діяльність уповноважених органів держави, що забезпечує реалізацію окремих правовідносин, яка об'єктивно вимагає процесуального регулювання і спрямована на досягнення юридичного результату шляхом застосування відповідної правової норми [4, с. 13]. Для інших вчених процесуальне провадження є послідовно здійснюваною серією процесуальних дій, хоча ця група вчених [5], як вважає В. М. Горшеньов, не виправдано ототожнює сукупність таких дій із стадіями процесу.

У цьому плані корисною є думка про те, що процесуальне провадження являє собою елемент, який відтіняє виключно предметні ознаки юридичного процесу. Це положення досить переконливо підкреслює соціальну цінність і призначення процесуальних проваджень, а також ознаки, що їх індивідуалізують, які властиві автономним утворенням [6, с. 88].

На думку В. М. Горшеньова, процесуальне провадження – це головний елемент юридичного процесу, що являє собою системне утворення, комплекс взаємозалежних і взаємообумовлених

процесуальних дій, які: а) утворюють певну сукупність процесуальних правовідносин, що відрізняються предметною характеристикою і пов'язаністю з відповідними матеріальними правовідносинами; б) викликають потреби встановлення, доведення, а також обґрунтування всіх обставин і фактичних даних розглянутої юридичної справи; в) обумовлюють необхідність закріплення, офіційного оформлення отриманих процесуальних результатів у відповідних актах-документах [6, с. 90]. Таким чином, квінтесенцією даної позиції є те, що процесуальне провадження об'єднує три органічно пов'язані компоненти: процесуальні правовідносини, які пов'язані із матеріальними; процесуальне доказування і процесуальні акти-документи. Такої ж позиції дотримуються В. П. Беляєв та В. В. Сорокіна, які досліджують процесуальну форму юридичної діяльності і фактично відтворюють вищенаведене визначення процесуального провадження [7, с. 81].

Підкреслюючи системність та взаємообумовленість процесуальних дій, що утворюють зміст процесуального провадження, М. В. Максютін, крім вищевказаних його ознак, зазначає також і сукупність способів здійснення процесуальної діяльності [8, с. 38].

Цілком поділяючи зазначені позиції науковців, вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що процесуальні правовідносини, які утворюють зміст окремого процесуального провадження, не завжди пов'язані із матеріальними правовідносинами, а можуть бути похідними від інших процесуальних відносин, маючи при цьому власну предметну характеристику, що й зумовлює необ-

хідність специфіки правового регулювання. У зв'язку з цим необхідно погодитися з думкою А. А. Павлушиної, яка відзначає, що провадження в процесі вирізняється не тільки і не стільки ознакою процесуальних пілг або обмежень, скільки просто нейтральними процесуальними особливостями, які викликані специфікою розгляду справ тієї чи іншої категорії [9, с. 324]. Так, зокрема, провадження у слідчого судді щодо надання ним дозволу на проведення слідчих (розшукових) або негласних слідчих (розшукових) дій здійснюється у зв'язку із процесуальними відносинами, що пов'язані із основним кримінальним провадженням по розслідуванню кримінального правопорушення. Такі процесуальні правовідносини спрямовані на забезпечення належної процедури досудового розслідування, а їх специфіка обумовлює необхідність здійснення окремого процесуального провадження.

Підбиваючи підсумок розглянутому питанню і спираючись на наукові позиції теоретиків права, уявляється за можливе виділити такі компоненти, що утворюють склад процесуального провадження: 1) комплекс взаємопов'язаних процесуальних дій, спрямованих на вирішення конкретного завдання; 2) такі дії здійснюються з приводу процесуальних правовідносин, що відрізняються предметною характеристикою; 3) специфіка процесуальних відносин і процесуальних дій обумовлює специфіку способів здійснення процесуальної діяльності; 4) необхідність формалізації отриманих процесуальних результатів у відповідних актах – процесуальних документах.

Сукупність правових відносин і процесуальних дій, що складають зміст процесуального провадження, характеризується певною автономією, на що звертають увагу майже всі дослідники. Так, зокрема, Є. А. Мамай зазначає, що провадження – це або відокремлена, або структурна, але відносно самостійна частина юридичного процесу, що включає у себе кілька процедур та (або) окремих процесуальних дій, реалізація кожної з яких покладається на одного суб'єкта. Окремі процесуальні дії і процедури можуть включатися як структурні елементи до складу відповідної процедури або провадження, але можуть бути і відносно самостійними, виконуючи конкретне вузькоспрямоване завдання у складі юридичного процесу [10, с. 54]. Відокремленість і самостійність процесуального провадження визнаються його характерною рисою М. А. Юркевичем. При цьому до ознак провадження автор відносить: наявність власної структури, тобто стадій; наявність спеціального завдання, на вирішення якого спрямоване провадження і яке порівняно із завданням стадії кримінального процесу має більш загальний характер; специфічні правові засоби, за допомогою яких учасники провадження забезпечують вирішення загального завдання [11, с. 262–263].

У науці кримінального процесу проблема процесуальних проваджень ґрунтовно досліджена в роботах Ю. К. Якимовича, який кримінальне процесуальне провадження розглядає, по-перше, як певний вид кримінальної процесуальної діяльності; по-друге, як самостійний інститут кримінального процесуального права; по-третє, як ту частину кримі-

нального процесуального законодавства, норми якої і регулюють цю діяльність у рамках самостійних кримінальних процесуальних проваджень [12, с. 203–208]. До ознак кримінального процесуального провадження науковець відносить: наявність певної матеріально-правової бази, існування певного кола справ, які мають деякі суттєві особливості, що об'єктивно вимагають відмінностей порядку провадження по цих справах; комплексність, тобто наявність певних особливостей у діяльності органів, які здійснюють провадження, на всіх (або хоча б на деяких) стадіях кримінального процесу; наявність суттєвих відмінностей у порядку діяльності за певною категорією справ порівняно зі звичайним порядком судочинства. При цьому процесуальне провадження включає декілька стадій, кількість яких залежить від особливостей самого провадження [13, с. 20–22]. Полістадійність процесуального провадження визнається однією з його ознак й у цивільній процесуальній науці. Так, білоруський науковець І. Н. Колядко справедливо вказує, що необхідність виділяти і розрізняти стадії процесу в кожному провадженні обумовлена наявністю етапів розвитку порядку розгляду справ, які мають власні цілі. Будь-яка справа повинна бути порушена, підготовлена до розгляду, розглянута, як правило, в судовому засіданні і по ній має бути постановлено рішення суду, яким процес завершується [14, с. 157–158].

Вказані ознаки кримінального процесуального провадження доповнені ще й іншими в роботі О. Г. Іванової, на погляд якої провадження: реалізується компетентними посадовими особами та

уповноваженими органами держави, у даному випадку, – суб'єктами кримінального процесу. Саме вони захищають публічний інтерес у процесі, на них лежить обов'язок дотримання принципів кримінального процесу. До таких суб'єктів належать: суд, прокурор, органи попереднього розслідування (у тому числі посадові особи, які ведуть попереднє розслідування по справі); є полістадійним, тобто завжди включає в себе більше однієї стадії кримінального процесу; по своїй суті є доказовим. Воно завжди виникає у зв'язку з необхідністю встановлення або доведення деяких обставин кримінальної справи; завжди спрямоване на досягнення власних, конкретних цілей, що узгоджуються з цілями і завданнями кримінального процесу. Мета є вихідним пунктом і рушійною силою вольової діяльності індивіда і одночасно спрямовуючим чинником цієї діяльності. І оскільки доказування є стрижнем кримінального процесу, то однією з цілей процесуального провадження завжди буде мета доказування у такому провадженні; має власний предмет розгляду. При цьому мета доказування зумовлює предмет розгляду конкретного провадження, тобто предмет провадження визначається обставинами, що підлягають доказуванню в даному провадженні; характеризується нормативністю, що означає, що відповідна процедура (як сукупність дій) має бути докладним чином регламентована і закріплена в КПК. Законом спеціально має бути передбачена «покрокова інструкція» для суб'єктів процесу, яка відображає їх права і обов'язки щодо одного і з іншими учасниками процесу; має підсумковий акт – процесуальний до-

кумент. Будь-яке провадження має підсумковий акт, що постановлюється судом. Цей акт має відповідати вимогам законності, обґрунтованості та вмотивованості, а також відобразити прийняте рішення та обґрунтувати його. У такому акті відображаються питання, які були предметом розгляду, всі обставини, що підлягають доказуванню, достовірно встановлені в рамках цього провадження. На підставі наведених ознак авторка формулює дефініцію кримінально-процесуального провадження – як сукупності стадій кримінального процесу, спрямовану на досягнення власних цілей, що співвідносяться із цілями кримінального процесу, має власний предмет розгляду, яка реалізується суб'єктами кримінального процесу відповідно до закріпленої в законі процедури кримінально-процесуальної діяльності [15, с. 31–32].

Аналізуючи вказану точку зору, необхідно зазначити, що при виокремленні характерних ознак будь-якого явища, в тому числі й кримінального процесуального провадження, слід виходити із тих положень, що дозволяють відобразити його сутнісну характеристику, індивідуалізувати його з-поміж інших схожих явищ і понять, до яких у даному випадку, наприклад, можна віднести стадії кримінального провадження. Такі ж із вказаних ознак, як нормативність, здійснення провадження компетентними особами, притаманні всій кримінальній процесуальній діяльності, а також її окремим етапам – стадіям. Виходячи з цього, уявляється недоцільним виокремлення цих положень як сутнісних ознак процесуального провадження.

Аналіз і синтез підходів до визначення сутнісних ознак кримінального процесуального провадження, які наявні у загальнотеоретичній та кримінально-процесуальній літературі, дозволяє констатувати, що до таких, які відображають юридичну сутність цього поняття і дають змогу відмежувати його від інших споріднених понять, зокрема стадій кримінального процесу, слід віднести: 1) комплексний відносно автономний характер провадження – воно являє собою сукупність взаємопов'язаних процесуальних дій, спрямованих на вирішення конкретного завдання; 2) особливий предмет провадження – такі дії здійснюються з приводу процесуальних правовідносин, що відрізняються предметною характеристикою; 3) специфіку способів здійснення процесуальної діяльності у межах провадження, що обумовлюється специфікою процесуальних відносин і процесуальних дій; 4) наявність процесуальних актів, які притаманні конкретному провадженню, забезпечують вирішення його завдань і в яких формалізуються отримані процесуальні результати; 5) багатосуб'єктність провадження – полягає в тому, що, на відміну від інших структурних компонентів системи кримінального процесу, зокрема його стадій, кримінальний процес у межах окремого провадження

завжди здійснюється не одним повноважним суб'єктом, а декількома, які діють у публічних інтересах з метою вирішення завдань кримінального провадження; 6) полістадійність провадження – кожне процесуальне провадження має дві або більше стадій. Якщо сукупність процесуальних дій утворює зміст лише однієї стадії, вона не може характеризуватися як процесуальне провадження, адже за своїм обсягом останнє є значно більш широким поняттям, яке не можна змішувати із поняттям стадії.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати авторську дефініцію кримінального процесуального провадження як цілісної відносно автономної полістадійної частини кримінального процесу, що об'єднує комплекс взаємопов'язаних і взаємообумовлених процесуальних дій, які будучи спрямованими на вирішення загальних завдань кримінального провадження через досягнення конкретного правового результату здійснюються уповноваженими суб'єктами з приводу процесуальних відносин (які можуть бути пов'язані чи не пов'язані із матеріально-правовими відносинами), що відрізняються предметною характеристикою, в особливому процесуальному порядку та результати яких формалізуються у відповідних процесуальних рішеннях.

Список використаної літератури

1. Цыганенко С. С. Производство по уголовным делам в российском уголовном процессе / С. С. Цыганенко. – Ростов н/Д : Проф-Пресс, 2003. – С. 89–93.
2. Томин В. Т. Острые углы уголовного судопроизводства / В. Т. Томин. – М. : Юрид. лит., 1991. – С. 196–197.
3. Манова Н. С. Теоретические проблемы уголовно-процессуальных производств и дифференциации их форм : дис. ... д-ра юрид. наук / Н. С. Манова. – М., 2005. – С. 48–49.

4. Гукасян Р. Е. Соотношение материального и процессуального права – важная проблема юридической науки на современном этапе / Р. Е. Гукасян // Вопросы развития и защиты прав граждан : межвуз. темат. сб. – Калинин : Изд-во Калин. ун-та, 1977. – С. 5–14.
5. Божьев В. П. Уголовно-процессуальные правоотношения / В. П. Божьев. – М. : Юрид. лит., 1975. – 176 с.
6. Теория юридического процесса : монография / В. М. Горшенев [и др.] ; под общ. ред. проф. В. М. Горшенева. – Харьков : Вища шк., 1985. – С. 88.
7. Беляев В. П. Процессуальная форма юридической деятельности: вопросы теории и практики / В. П. Беляев, В. В. Сорокина. – М. : Юрлитинформ, 2011. – С. 81.
8. Максютин М. В. Теория юрисдикционного процесса. Кн. 2 / М. В. Максютин. – М. : Моск. психол.-соц. ин-т, 2008. – С. 38.
9. Павлушина А. А. Теория юридического процесса: итоги, проблемы, перспективы развития / А. А. Павлушина. – М. : Юрлитинформ, 2009. – С. 324.
10. Мамай Е. А. Эффективность правоприменительных процедур (теория, практика, техника) : монография / Е. А. Мамай ; под ред. В. А. Толстика. – М. : Юрлитинформ, 2012. – С. 54.
11. Юркевич Н. А. Уголовно-процессуальное производство как элемент системы уголовного процесса / Н. А. Юркевич // Право на судебную защиту в уголовном процессе: европейские стандарты и российская практика / под ред. М. К. Свиридова. – Томск : Изд-во Томск. ун-та. – С. 262–263.
12. Якимович Ю. К. Дифференциация уголовного судопроизводства: проблемы и перспективы / Ю. К. Якимович // Экономика и право : вестн. Удмурт. ун-та. – 2013. – Вып. 2. – С. 203–208.
13. Ленский А. В. Дифференциация уголовного процесса / А. В. Ленский, Т. В. Трубникова, Ю. К. Якимович. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 2001. – С. 20–22.
14. Колядко И. Н. Производство и судопроизводство как системообразующие институты особенной части гражданского процессуального права / И. Н. Колядко // Тенденции развития гражданского процессуального права России. – СПб. : Изд-во Юрид. центр Пресс, 2008. – С. 157–158.
15. Иванова О. Г. Понятие и виды уголовно-процессуальных производств / О. Г. Иванова // Политики и общество. – 2011. – № 7. – С. 31–32.

Стаття надійшла до редколегії 14.03.2014.

Трофименко В. Уголовное процессуальное производство: понятия и признаки

В статье анализируются теоретические подходы к пониманию системы уголовного процесса и понятия «процессуальное производство» как составляющей такой системы. На основании исследования научных позиций теоретиков права выделены компоненты, образующие состав процессуального производства. Анализ существенных признаков уголовного процессуального производства позволил отграничить его от других родственных понятий, в частности стадий уголовного процесса. Сформулирована авторская дефиниция «криминальное процессуальное производство».

Ключевые слова: процессуальное производство, стадия, судопроизводство, уголовное производство.

Trofimenko V. Criminal processual procedure: concept and features

A number of heoretical approaches to understand the systems of a criminal process as well as the concept of a 'processual procedure' as a part of such a system are analyzed in the article.

According to the researches of the scientific positions of the law theoreticians, a processual procedure is considered within the context of a definite law field as a unit of the processual sectoral system. Provided however there appears a definite conflict and a contradiction of the suggested features of this concept.

We emphasise that processual jural relations that form the content of a separate processual procedure are not always connected with corporeal jural relations. They can take their origin

from other processual relations having hereby their own focused characteristics, what attaches conditions the necessity of specifics of the law regulation.

According to the scientific positions of the law theoreticians the author remarks following components that form the structure of the processual procedure: 1) a complex of interrelated processual performances that are directed to solving of a definite task; 2) such kind of performances are realized because of processual jural relations that differ by focused characteristics; 3) the specifics of the processual jural relations and processual performances provide the specifics of the ways of realization of processual performance and 4) the necessity of formalization of the final processual results in corresponding acts – processual documents.

The accumulation of jural relations and processual performances that form the content of processual procedure are characterized by a definite autonomy.

According to the analyses and a compilation of approaches as to the determination of essential features of the criminal processual procedure that take place in the general-theoretical and criminal processual literature, the author related to those which reflect the juridical core of that concept and allow to separate it from other related concepts, particularly the phases of criminal process are following: 1) a complex relatively autonomous character of procedure – this is the compilation of interrelated processual performances that are directed to solv a definite task; 2) a special matter of procedure – such kind of performances are realized concerning processual jural relations that differ by its focused characteristics; 3) the specifics of the ways of realization of processual performances within the frame of the procedure that is provided by the specifics of processual relations and processual performances; 4) the existence of processual acts that are typical for a definite procedure provides the solution of its tasks and the final processual results are formalized in them; 5) the multisubjectivity of the procedure is concluded in the fact that in distinction from other structural components of the criminal process system, particularly from its phases, a criminal process within the frames of a separate procedure is always realized not by one competent person but by several persons who act in public interests in order to solve the tasks of a criminal procedure; 6) poly-staging of the procedure – every processual procedure has two or more phases.

The author's definition of a 'criminal processual procedure' is determined.

Keywords: a processual procedure, a phase, a court procedure, a criminal procedure.